

Retfærdighed som præeksistent verdensorden

Niels Peter Lemche

Abstract: Righteousness is the dominant theme in the Ancient Near Eastern conception of the world. The idea that the world was not created as righteous by the creation god was intolerable. This is a common notion in literature from the Ancient Near East, including the Old Testament. It is even so that God is righteous because he follows the principle of justice when he creates. However, according to the Old Testament God's righteousness gets a bodily expression in the perfect world which God creates before he creates the world of man (Gen 1 contra Gen 2-3). Righteousness is above everything – even God – and is therefore pre-existent.

Keywords: Old Testament — Justice — Creation

Hvis nogen enkelt forestilling dominerede tankegangen i den gamle nærorientalske verden, inklusiv den verden, der skabte Det Gamle Testamente, må det have været "retfærdighed". Forestillingen om at Gud er retfærdig dominerer enhver del af Det Gamle Testamente, og diskussionen er livlig, ikke mindst i Jobs Bog, hvor Guds retfærdighed anfægtes; men hvor svaret er, at det skal mennesker ikke blande sig i, for det har mennesker ikke forstand på. Da guden (ikke guderne), dvs. den gud, der skabte verden, må være retfærdig, må den skabte verden derfor også være det. Ergo er det menneskene, der som Kain kommer i det ondes vold, der har gjort verden uretfærdig. Men retfærdigheden er ikke kun en egenskab hos skaberguden, det er det begreb, der styrer skabergudens handlinger. Man kan derfor sige, at retfærdigheden kommer før skabelsen, eller at retfærdigheden simpelthen er præeksisterende og betingelsen for, at der overhovedet kan skabes en verden.

Til at begynde med

Gennem teologiens historie har der været skrevet tykke tomer om, hvorledes Gud skabte verden *ex nihilo*, ud af intet, og som sin første gerning. ”I begyndelsen skabte Gud himlen og jorden” (1 Mos 1,1) står der endnu i den autoriserede danske oversættelse fra 1992. Uden nogen note eller diskussion. Prøveoversættelsen til Første Mosebog, der udkom i 1985, forsøgte at gå nye veje med sin udgave af dette berømte vers: ”I begyndelsen, da Gud skabte himmel og jord”,¹ hvilket jo blot er en variant til 1992-oversættelsen. Derimod er den af Jens-André Herbener og Philippe Provençal præsenterede forsøgsoversættelse til en ”videnskabelig” oversættelse unægtelig mere radikal, i hvert fald set i lyset af den gældende danske bibeltradition: ”Da Gud begyndte at skabe himlen og jorden”.² Hvilken oversættelse har ret, for så vidt som man kan have ret, når det gælder oversættelsen af en gammel tekst på et meget anderledes sprog end det, som vi er vant til i dag? Hvis vi tager den hebraiske tekst $\text{וַיְבָרֵךְ אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ}$ så er det i denne forbindelse afgørende ord det første, וַיְבָרֵךְ , der som oftest er blevet oversat med ”i begyndelsen”. Faktisk er det ikke det, som står i den hebraiske tekst. וַיְבָרֵךְ er en ubestemt form, ”ved en begyndelse”, eller som Herbener oversætter ”da Gud begyndte”. 1992-oversættelsen, der skulle være en oversættelse af den hebraiske tekst, følger imidlertid en tradition, der var knæsat, da Septuaginta, den græske oversættelse, kom til verden: $\text{Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν}$, ”I begyndelsen skabte Gud himlen og Jorden”, og som blev cementeret i Hieronymus’ latinske Vulgata: ”In principio creavit Deus caelum et terram.” Reformatorerne skulle ikke have noget i klemme, så Luther oversatte i overensstemmelse med den kirkelige tradition med ”am Anfang schuff Gott Himel vnd Erden”, og den engelske autoriserede Bibel fra 1612, *King James* fulgte trop: ”In the beginning God created the heaven and the earth”. I den

1. *Da Gud Skabte: Første Mosebog 1 til Anden Mosebog 15: Det Gamle Testamente i ny oversættelse* (København: Det Danske Bibelselskab, 1985).

2. Jens-André P. Herbener og Philippe Provençal, *Ny Bibeloversættelse—på videnskabeligt grundlag: Annoteret prøveoversættelse: Da Gud begyndte kap. 1-12: Jesjajabu kap. 1-12* (København: C.A.Reitzel Det Kongelige Bibliotek, 2001). Videnskabelig i anførelsestegn, fordi de to udgivere selv definerer, hvad de betragter som videnskab, hvilket langtfra behøver at være den eneste, endsig den ”rigtige” definition af ”videnskab”; men denne prøveoversættelse skal ses som et indlæg i det felttog mod 1992-oversættelsen, som Herbener startede nogle år forinden i det kortlivede tidsskrift *Faklen*. Det havde nok været mere korrekt at tale om en ”religionsvidenskabelig” oversættelse. Herbener har selv redegjort for debatten ved flere lejligheder, først i det af ham redigerede bind *Ny Bibeloversættelse—på videnskabeligt grundlag: Introduktion* (København, C.A. Reitzel Det Kongelige Bibliotek, 2001), kapitel 1: ”Baggrunden for nyoversættelsen”, 23-52, siden i hans *Bibeloversættelse mellem konfession og videnskab* (København: C.A. Reitzel, 2004). Debatten kommer også op i Christian Halvgaardss *Kampen om den danske Bibel: Kilde eller Kanon?* (København: Museum Tusulanums Forlag, 2008), specielt 191-216.

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 18

Præeksistens, red. Kristian Mejrup, Søren Holst og Søren Feldtfos Thomsen

ISBN 978-87-635-4145-9 (print) 978-87-635-4441-2 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2012 (ebook 2016) www.mtp.dk

engelske tradition var der optakt til et opgør med udgivelsen af *The New English Bible* i 1970 med dens ”In the beginning of creation, when God made heaven and earth”. Da denne oversættelse autoriseredes som en af den engelske kirkes officielle bibler i form af *The Revised English Bible*, var tingene imidlertid kommet på plads igen: ”In the beginning God created the heavens and the earth”, skønt det er interessant, at himlen er oversat som ”himlene”. Hvilken tradition, der er gjort knæfald for, kan man spekulere over. Det synes ikke at være en protestantisk tradition. Snarere kunne man tænke på katolsk middelalderforestillinger, der opererede med en række cirkler i det himmelske paradys, som man skal igennem for at nå frem til Gud, hvilket Dante på sin digteriske maner fornemt redegør for i sin *La Divina Comedia*. Nuvel, hvem har ret: Skabte Gud i begyndelsen eller begyndte Gud at skabe? Den hebraiske tekst, hvis vokalisering dog er sekundær i forhold til konsonantteksten, støttes af et vigtigt tekstkritisk vidne fra oldtiden, nemlig Origines’ *Hexapla*, hvor der udtrykkelig gøres opmærksom på den hebraiske form af det førte ord i Bibelen i græsk transkription, nemlig βρησιθ, dvs. den ubestemte form og ikke, som det forudsættes i den kristne tradition, den bestemte form. Et enkelt manuskript til *Hexapla*, som også har fundet nåde hos udgiverne af den almindeligvis benyttede *Biblia Hebraica Stuttgartensia* læser dog den bestemte form βαρησιθ.³

Jeg benytter ofte spørgsmålet om den rette forståelse af Bibelens første sætning til at forklare teologistuderende, hvorfor det er så vigtigt at kunne læse hebraisk, for det er ikke nogen lille ting, om det første ord er bestemt eller ubestemt. Følger man den kristne tradition, så var der intet, før Gud begyndte at skabe, absolut intet, bare mørke og storm og urdybet. Ikke engang Gud kunne se noget, men måtte som det allerførste skabe lyset. Følger man den hebraiske tradition med den gængse vokalisering,⁴ ja, så betegner begyndelsen ikke begyndelsen, men starten på en skabelsesproces, som måske bedst skal oversættes ”Til at begynde med skabte Gud himmelen og jorden”. Der tages altså ikke stilling til, om der var noget før skabelsen, eller om meningen kunne være, at Gud begyndte at skabe denne himmel og denne jord, selv om et sådant spørgsmål ville være meningsløs i en oldtidssammenhæng med det verdensbillede, som gjaldt i datiden.

3. Origines’ *Hexapla* er tilgængelig på nettet: <https://archive.org/details/origenhexapla01unknuoft/Set/19.11.2013>.

4. Den hebraiske konsonanttekst er mindst fem hundrede år ældre end den vokaliserede tekst. Vokalerne skyldes deres eksistens i skriftbilledet jødiske lærde, masoreterne, fra midten af det 1. årtusinde eft. Kr. Konsonantteksten er uden vokaler så rigeligt bevidnet i Dødehavsteksterne, der alle er fra før Kristi fødsel.

Men hvad skabes der så, og hvad er formålet med denne skabelse? Alle kommentatorer, inklusive Gerhard von Rad og Claus Westermann, er jo enige om, at forfatteren til det første kapitel i Bibelens første bog var et meget systematisk menneske, der stillede skabelsen op, som var den skåret ud i pap. Der skabes først lys og dernæst mørke, som jo allerede var, men ikke havde fået navn. Lyset skilles fra mørket, og der benyttes et hebraisk verbum בָּדַל i kausativformen hif'il med betydningen "sætte skel imellem". Dvs. Gud satte skel mellem lys og mørke og definerede begge substanser. Dernæst skabes en himmelhvælving forstået som en metalskål, der skal sætte skel (igen samme verbum på hebraisk) mellem vandene over og under himmelhvælvingen. Og endelig skabes havene og fastlandet ved, at vandet får ordre til at samle sig på sit sted, så det tørre land kan komme til syne. Hver ting på sit bestemte sted.⁵ "Ordnung muss sein", og det gælder også for resten af beskrivelsen af skabelsen i denne skabelsesberetning. Der er derfor ikke tale om, at Gud skaber "from scratch". Skabelsen synes velordnet og planlagt, og hvert element får sit guddommelige besyv med efterhånden som det skabes. Selve hovedelementerne i skabelsen, lyset og mørket, er til stede før skabelsen, men bliver først, hvad de hver især er, når de skilles fra hinanden. Det samme gælder havene og det tørre land. Det er der, men blandet sammen i urdybet, og skabelsen af havet og landet er en ny adskillellesproces. Kaos er netop mangel på orden, og det er orden, der etableres i denne skabelsesberetning. Al ting til sin tid og alting med sin særlige funktion.

Da det hele er slut, konstaterer Gud, at alt er såre godt. Efter hvert skaberværk konstaterer Gud, at det er godt; men da det hele er slut, konstaterer Gud ikke blot, at alt er godt, men at alt er såre godt. Det betyder ikke blot, at Gud var tilfreds, men viser en essentiel erkendelse af, at det er fuldendt og ikke kan blive bedre. Der er kun tilbage, at Gud hviler sig efter at have skabt himmelen og jorden. Den verden, der skabes i Bibelens første kapitel, er fuldendt. Den kan ikke blive bedre.⁶

5. Vandenes samlingssted (1 Mos 1,10) מְקוֹהָ er et religiøst ladet ord, det tekniske udtryk for jødiske ritualbade, der gerne skal fyldes af regnvand.

6. Meningen med teksten fremgår af ordlyden af den hebraiske tekst, hvor Gud efter de enkelte skabelsesakter ser, fx at lyset er godt. Her sammenfattes det, så Gud ser alt, hvad han har skabt, og konstaterer, at det er så godt, som det kan blive. Den danske oversættelse har "Gud så alt, hvad han havde skabt, og han så, hvor godt det var" er ikke nogen god gengivelse af de hebraiske tekst וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה וְהָיָה-טוֹב מְאֹד "og Gud så alt, som han havde skabt, og se det var såre godt." Oversættelsen "hvor godt det var" får ikke det frem i lyset, at det var perfekt, dvs. ikke kunne blive bedre.

To verdener, Guds og vores

Den første skabelsesberetning efterfølges af en anden, som i virkeligheden er starten på en fortælling, der først når til en foreløbig ende med syndefaldet og menneskets uddrivelse af paradiset ved afslutningen af 1 Mos 3. Teologer og eksegeter har gennem tiden været enige om, at denne beretning om skabelsen er en variant til den første, det vil sige to forskellige måder at betragte jordens skabelse på. Den første fortælling er speciel ved at sætte menneskets skabelse til sidst, mens mennesket skabes først i den anden beretning. Men i virkeligheden er det det samme, som sker. Er det imidlertid korrekt? Det forudsætter jo nærmest, at den gamle jødiske teolog, som satte 1 Mos 1 og 2 ved siden af hinanden, var lettere skizofren. Hvordan kan vi have en så markant beskrivelse af skabelsen som i 1 Mos 1 for derefter at supplere den med en helt anden i kapitel 2? Det er da at bede om for meget at antage, at læsere i oldtiden ikke kunne indse, at det var to helt forskellige fortællinger.

Løsningen er måske en helt anden: Det er ikke det samme som skabes i de to forskellige skabelsesberetning. I 1 Mos 1 skabes Guds verden, der er perfekt. Her er alt i orden. Dernæst skabes menneskenes verden, og her er alt andet end perfekt. Lige så snart menneskene er smidt ud af Guds verden, begynder de at slå hinanden ihjel. 1 Mos 1 fortæller om, hvorledes det skulle have været, mens 1 Mos 2 (til i realiteten 2 Kong 25) fortæller om, hvordan det blev, og det er jo ikke nogen munter historie. Guds verden, den perfekte verden i 1 Mos 1, er kosmos, og derfor perfekt. Vores verden er en imitation af Guds verden, skabt i de bedste hensigter, men langt fra perfekt. Det illustreres også af menneskets skæbne. Mennesket var bestemt for Guds verden, i den anden skabelsesberetning symboliseret ved paradiset, som haven Gud plantede i øst, men hører hjemme i den ufuldkomne verden, som ikke er Guds verden, men menneskers verden. Mennesket kunne ikke leve op til kravene, som gjaldt i Guds verden, så enkle, som de egentlige ser ud. Det hører ganske simpelt ikke hjemme der.

Ideen om Guds verden som en idealverden er ikke et ukendt begreb i oldtiden. Den mest kendte erkendelse af, at der er to verdener, findes hos Platon i hans begreb om ideernes verden, den egentlige verden. Forskellen mellem Platons to verdener er intetsteds bedre beskrevet end i hans *Staten* 5. bog, hvor menneskene, som lever i denne verden, er som personer, der er placeret i en hule med ryggen mod udgangen. Hvad der foregår uden for hulen, ser de kun som skygger på hulevæggen. De er låst fast i vores ufuldkomne verden.

En ting står fast: Guds verden kommer først, det vil sige principperne, der styrer Guds verden, går forud for denne verden. Disse principper kan ikke ændres, for Gud har jo en gang konstateret, at hans verden er perfekt. Den er fastforankret og ikke genstand for tilfældige luner hos hverken Gud eller mennesker. Eller helt

i overensstemmelse med orientalsk tankegang: Kosmos er ret, dvs. godt, og retfærdighed styrer, hvor der hersker kosmos. Kaos er det modsatte af kosmos. Kaos er ondt og her styrer uretfærdigheden, som vi ser overalt omkring os i vores verden. Menneskets bestemmelse er, som allerede understreget i 1 Mosebog 1, at underkaste sig den verden, som vi lever i, og styre den som Guds stedfortrædere.

Menneskets rolle i verden

Menneskets rolle i Guds verden er: ”Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden og underlæg jer den; hersk over havets fisk, himlens fugle og alle dyr, der rører sig på jorden” (1 Mos 1,28). Men vi får snart at vide, at dette krav til mennesket også gælder i vores verden, og straffen for at være ulydige mod kravet er åbenbar: Mennesket, der er ulydig mod Gud, formenes adgang til Guds verden.

Guds verden er ubetinget god med alle de konnotationer, der i en antik sammenhæng knytter sig til ordet ”god”. Menneskets opgave i vores verden er at udføre Guds gerning, hvilket i Gammel Testamente symbolsk kommer til udtryk i forestillingen om kongen som Guds tjener, עֶבֶד יְהוָה, en titel som benyttes om kongen, i overensstemmelse med nærorientalske forestillinger om kongen, som (næsten) aldrig anses for at være en gud, men netop er et menneske, der er indsat af gud(erne) for at gøre gudernes gerning blandt dem, som han er indsat til at herske over.

Intet steds er det sagt bedre end i prologen til Hammurabis lovsamling fra det 18. årh. f.Kr.⁷ Vi skal lade kongen selv tale:

Dengang den ophøjede Anu, Anunnakis (gudernes) konge (og) Enlil, himlens og jordens hersker, som bestemmer landets skæbne, bestemte for Marduk, Eas førstefødte søn, magten over alle mennesker, gjorde ham stor blandt Igigi (guderne), forkyndte Babylons ophøjede navn og gjorde det mægtigt i hele verden, og grundlagde et kongedømme i dets hjerte evigt som himlen og jorden, dengang udtalte Anu og Enlil til gavn for menneskene mit navn Hammurabi, jeg den hengivne fyrste, som ærer guderne, for at skabe ret i landet, for at afsløre den onde og ondsindede, for at forhindre den stærke i at tage retten fra den svage, at stå op som Solen (Šamaš) over sorthovederne og oplyse landet.⁸

7. Hammurabi af Babylon regerede 1792-1750 f.Kr.

8. Hammurabis lov, i 1-49. Oversat efter teksten i Marthat T. Roth, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor* (2. udgave, SBL Writings from the Ancient World Series, 6; Atlanta: Scholars Press, 1997), 76.

Kongen er kort og godt indsat af guderne for at gøre menneskene lykkelige og glade. Og Hammurabi holder sig ikke tilbage. Hammurabis navn blev forkyndt, da Babylon blev skabt, gudernes hellige by, og hans opgave i verden gjort klart, at sørge for retfærdighed. Hammurabi var ikke nogen gud, men kongedømmet som institution var det, eller som det står i indledningen til den sumeriske kongeliste: Dengang kongedømmet steg ned fra himlen ...”⁹ Menneskets opgave i denne verden er forudbestemt, at forbedre verden, så den fra denne ufærdige og uretfærdige verden, som er menneskenes, kommer Guds verden nærmere.

Det var ikke bare smukke ord, men man mente det alvorligt og søgte at leve op til dem. Vi har nok de bedste informationer herom fra perioden, hvor Hammurabi-dynastiet herskede over Babylon.¹⁰ I den periode blev der med regelmæssige mellemrum udgivet kongelige dekretter, hvor mennesker, der havde måtte sælge sig som gældsslaver, ikke bare blev givet fri igen, men oven i købet fik deres ejendom tilbage. Gennemførelsen af disse frigivelsesdekretter fulgtes af den kongelige propaiganda, ifølge hvilken kongen etablerede ret og retfærdighed – på akkadisk *mīšaram ū kittam askun*, ”jeg har etableret ret og retfærdighed”. Ideologien bag dekretterne var ikke, at kongen havde skabt noget nyt, men at han havde genetableret de rette forhold. Da alle er født lige, er uligheden i verden bevis på, at vi er langt fra den fuldkomne verden, som Gud skabte. Kongen arbejder som gudens øverste tjener og medarbejder på at genskabe den ideelle, dvs. oprindelige, situation.¹¹

Præksistent verdensorden

Kernebegreberne i den babylonske sammenhæng er *kittum* og *mīšarum*. *Kittum* kommer af akkadisk *kānu* med grundbetydningen ”at være fast”, ”stå fast”.¹² Samme betydning er også i brug i den hebraiske version af verbet כּוּן, som også har betyd-

9. Sumeriske kongeliste, sml. Thorkild Jacobsens udgave heraf, *The Sumerian King List* (Assyriological Studies, 11; Chicago: Oriental Institute, 1939).

10. Det såkaldte amorritiske dynasti, der regerede i Babylon fra 1894 til 1595. f.Kr. ”Amorritisk” henviser til, at dynastiets medlemmer regnes for at have deres oprindelse i Syrien snarere end i Mesopotamien.

11. Det vigtigste af dekretterne, det, der udstedtes af kong Ammišaduqa, er udgivet af F.R. Kraus, *Ein Edikt des Königs Ammi-Šaduqa von Babylon*, (Studia et Documenta, 5; Leiden: E.J. Brill, 1958). Det øvrige materiale er behandlet i F.R. Kraus, *Königliche Verfügungen in altbabylonischer Zeit* (Studia et Documenta, 11; Leiden: E.J. Brill, 1984).

12. Chicago Assyrian Dictionary (CAD), K, (Chicago: Oriental Institute, 1971), 159.

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 18

Præksistens, red. Kristian Mejrup, Søren Holst og Søren Feldtfofos Thomsen

ISBN 978-87-635-4145-9 (print) 978-87-635-4441-2 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2012 (ebook 2016) www.mtp.dk

ningen (i afledte former) ”at fastsætte”, ”at etablere”¹³ På andre semitiske sprog som fønikisk og ugaritisk betyder verbet det samme, men kan også benyttes om ”at skabe”, fx om at skabe verden.¹⁴ *Kittum* er med andre ord det, der står fast, er uforanderligt; men der ligger undertoner i begrebet af tillige at være skabt. Når der er etableret *kittum* er det det princip, som verden drejer sig om, det som står fast. Når en af de babylonske konger udgav sit dekret med overskriften, at han havde etableret *kittum*, betød det, at han havde genskabt den orden, som er fundamentalt i verden. Hammurabi, som han beskrev det i sin prolog, havde fået sit høje embede for at samarbejde med de øverste guder og Babylons Marduk for at genetablere *kittum* eller måske snarere for, at *kittum* skulle genvinde sin plads som *axis mundi* i menneskenes verden, som er alt andet end perfekt.

Hammurabi var selv ikke perfekt, men en skrappelløs imperiebygger, der lagde det meste af Mesopotamien ind under sit styre. Han gjorde det sikkert ”i den bedste mening”, for så kunne han jo udbrede sit evangelium om lighed og frihed og broderskab til alle nabolandene; men i hans eget land florerede uligheden stadigvæk. Ellers ville det ikke være nødvendigt at udgive flere kongelige dekretter om frigivelse af slaver og gældseftergivenhed. De blev gentaget i datiden med mindre end ti års mellemrum, og da mennesker er mennesker, så kom der snart nye paragraffer i gældskontrakter, hvori det fastsattes, at skulle et dekret blive udstedt, gjaldt det ikke for denne kontrakt, hvorefter efterfølgende dekretter kunne gøre opmærksom på, at fandtes der sådanne klausuler, var de herved annulleret af dette dekret: Der er intet nyt under solen. Der er heller ikke vidnesbyrd, om at den babylonske praksis fortsatte efter Hammurabidynastiets fald i 1595 f.Kr.; men der er særdeles tydelige beviser på, at ideologien, som stod bag dekretterne, ikke forsvandt. Man kan sige, at ideen om at skabe ”frihed”, på akkadisk *andurārum* til den dag i dag er en fast del af vores fælles håb til fremtiden.

Det andet begreb, som der konstant henvises til i dekretterne, men også i mange andre sammenhænge, er *mišarum*. Dette substantiv er en afledt form af verbet *ešērum* ”være lige”, som genkendes fra hebraisk som verbet ישר stadig med grundbetydningen ”at være lige”. Det vil sige, at etablere *mišarum* betyder i grunden at

13. L. Koehler and W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, I-II (HALOT; Leiden: E.J. Brill, 2001), 464.

14. Sml. J. Hoftizser og K. Jongeling, *Dictionary of the North-West Semitic Inscriptions*, I-II (Handbuch der Orientalistik, 21; Leiden: E.J. Brill, 1995), 493 og G. del Olmo Lete, *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*, I-II (Handbuch der Orientalistik, 67; Leiden: E.J. Brill, 2004), 447. Det skal lige tilføjes, at det hebraiske specialudtryk for Guds skaben er verbet ברא, som er blevet forstået som en terminus technicus i forbindelse med forestillingen om en *creatio ex nihilo*. Ikke så heldig en tolkning, da verbet i Deuterotesaja bruges i forbindelse med at skabe mørke (Jes 45,7).

etablere lighed. Vi er meget tæt på den franske revolutions hovedslogan: Lighed-frihed-broderskab. *Mišarum* findes også på hebraisk i formerne מִשׁוֹר og מִיִּשְׁרִים med betydningen ”retfærdighed” og ”orden”,¹⁵ afledt af verbet יָשַׁר med samme betydning som akkadisk *ešērum*.

I Det Gamle Testamente optræder מִיִּשְׁרִים og מִשׁוֹר ikke sammen med *kittum*, som ikke findes på hebraisk. Derimod kan de stå parallelt med מִשְׁפָּט ”dom”, ”retsafgørelse”. Således i Salme 99,4:

וְעַז מֶלֶךְ מִשְׁפָּט אֱהָב אֶתְּהָ כּוֹנֵן מִיִּשְׁרִים

Mægtige konge, som elsker ret, du som skabte retfærdighed (מִיִּשְׁרִים)

Men allerede i næste linje kommer der tilsyneladende noget nyt ind:

מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בִּיעֲקֹב אֶתְּהָ עֲשִׂיתָ

Du skabte ret og retfærdighed (צִדְקָה) i Jakob

Men צִדְקָה og מִיִּשְׁרִים er ikke helt det samme. Det ses af sammenstillingen i Salme 98,9:

יִשְׁפֹּט־תֵּבֵל בְּצִדְקָה וְעַמִּים בְּמִיִּשְׁרִים

Han dømmer jorden med retfærdighed (צִדְקָה) og folkeslagene med retfærdighed (מִיִּשְׁרִים)

צִדְקָה og צִדְקָה er varianter med samme hovedbetydning. De står fast, men parallellen dertil kan veksle mellem מִשְׁפָּט og מִיִּשְׁרִים. De to sidste ord har ikke helt samme valør som de to første. Specielt ligger der en praktisk dimension gemt i ordet מִשְׁפָּט.¹⁶ Men kort og godt: Gud er retfærdig og han er retsindig, det vil sige dømmer retsindigt. Der ligger måske den variant i betydning mellem de to begreber. Når følgende ord: מִשׁוֹר/מִיִּשְׁרִים kan byttes ud med מִשְׁפָּט er det nærliggende, at der med udtrykket ikke bare tænkes på den teoretiske eller filosofiske side af retsbegrebet, men også på den praktiske, da verbet שָׁפַט ikke bare betyder ”at dømme”, men også ”at regere”, idet en dommer, en שֹׁפֵט, så sandelig også er en, der bestemmer, som beskrivelsen af deres funktion i fortællingerne i Dommerbogen viser.

15. HALOT, 578. *The Dictionary of Classical Hebrew*, V, 264, has ”righteousness”, ”piece”, ”friendship”. מִיִּשְׁרִים er sandsynligvis et låneord fra akkadisk, med en falsk flertalsendelse lånt fra den akkadiske form *mišarum*.

16. Andre relevante passager at inddrage i denne sammenhæng er Jes 11,4; 45,19; Salme 9,9; 58,2; Ordspr. 1,3; 2,9)

Συδύκ og Μισώρ og den præksistente retfærdighed

Det Gamle Testamente er ikke det eneste sted, man finder מצדק og מישור/משורים sammen. Filon af Byblos har i bedste hellenistiske stil en røverhistorie om en gudepar Συδύκ og Μισώρ, som opfandt måden at lave salt på.¹⁷ Han har med andre ord ikke et begreb om, hvad de to guder egentlig repræsenterer, selv om han egentlig korrekt oversætter Μισώρ med εὐλυτον, ”let” eller ”glat”, og Συδύκ med δίκαιον, ”retfærdig”. Hebraisk מישור har netop sidebetydningen ”slette”, dvs. noget der er jævnt, og מצדק oversættes normalt med ”retfærdig”. Filon bygger imidlertid på en gammel fønikisk tradition, som kommer frem i indskrifter, tydeligst i Jehimilk-indskriften fra det 10. årh. f.Kr.,¹⁸ der slutter med sætningen:

כמלך צדק ומלכך ישר לפן אל גבל קרשם [הא],

”thi han var en retfærdig konge og retsindig konge for Byblos’ hellige guder”, dvs. atter et eksempel på sammenstillingen af begreberne מישור og מצדק. I det hele taget er det en fast del af den nærorientalske kongeideologi, at kongen er en retfærdig konge, hvad enten han er en מלך ישר eller en מלך צדיק, to tilbagevendende epiteter i kongetitulaturet.

Når kongetitulaturet, der henviser til kongens retfærdighed, transponeres over i et babylonsk og assyriske miljø, findes מצדק og צדיק ikke anvendt. Årsagen er den banale, at denne ordstamme ikke eksisterer på akkadisk. I stedet benyttes *kittum* som modpart til *mīšarum*, fx i forbindelse med Asarhaddon, konge af Assyrien fra 680 til 669 f.Kr., der roser sig af ”at have givet land og folk dom, retfærdighed og ret”, *de-en kit-te ù mi-šá-ri a-na KUR u niše^{MES} šá-ra-ku*. I den kontekst finder man også henvisninger til guderne Kitti, Mīšari og Dāni, altså ”Retfærdighed, Ret og Dom”. Filos gudepar er derfor gamle hypotaser af forestillingen om retfærdighed i dens forskellige udgaver i Forasien.¹⁹

17. PE 1.10.13-14, Harold W. Attridge og Robert A. Oden, *Philo of Byblos: The Phoenician History. Introduction, Critical Text, Translation, Notes* (Washington; The Catholic Biblical Association of America, 1981), 44-47.

18. H. Donner og W. Röllig, *Kanaanäische und aramäische Inschriften* (KAI) (Wiesbaden: Harrassowitz, 1964), nr. 4.

19. Mere udførligt herom i M. Liverani, ”Συδύκ e Μισώρ”, *Studi in onore di Edoardo Volterra*, VII (Publicazioni della Facoltà di Giurisprudenza dell’Università di Roma; Milano, 1971), 55-74.

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 18

Præksistens, red. Kristian Mejrup, Søren Holst og Søren Feldtfof Thomsen

ISBN 978-87-635-4145-9 (print) 978-87-635-4441-2 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2012 (ebook 2016) www.mtp.dk

Afslutning

Der er ingen tvivl om, forestillingen om lov og ret var helt fundamental i Den Nære Orient i oldtiden. Hvis ikke de er til stede og leder kongernes gerning, vil verden gå under i kaos. Gud (guderne) og deres hjælpere, dvs. først og fremmest kongerne, må konstant være villige til at sætte alt ind på at bevare eller, hvis det har vist sig nødvendigt, at genskabe retfærdigheden. Selve begrebet retfærdighed på akkadisk, *kittum*, med grundbetydningen at være noget, der står fast, er fastsat en gang for alle, er det helt fundamentale centrum i disse forestillinger. I en indskrift fundet på Karatepe i det sydlige Lilleasien kommer vi et skridt nærmere. Kongen, Azitawadda, skriver:

Jeg satte mig på min fars trone og stiftede fred med alle kongerne og alle kongerne betragtede mig som far på grund af min retfærdighed og min visdom og mit gode hjerte.²⁰

Her finder vi passagen *בצדקי ובהכמתי* ”på grund af min retfærdighed og min visdom”. Visdommen hører altså hjemme i denne kontekst, hvor retsbegreberne hersker. Azitawadda er retfærdig og vis. Visdommen i en sådan kontekst genfinder vi i Orsprogens bog 8, i det berømte kapitel, hvor visdommen, *הַחֵכְמָה*, beskrives som Guds første skabning, som blev til før han skabte himlen og jorden. I sammenhæng med *הַחֵכְמָה* optræder også *צֶדֶק* (v. 8) og *מִישְׁרִים* (v. 6). Ret og retfærdighed, dom, alt hvad der er centrum for skabelsen, hænger altså sammen med visdom, eller visdommen som i Orsprogens bog skildres som præeksistent, nærmest som ”ordet” i Johannesevangeliets prolog,²¹ hører hjemme i sammenhæng med forestillingen om, at verden er skabt som retfærdig. Retfærdighed er simpelthen selve verdensordenen, som Hans Heinrich Schmid har redegjort for i sin velkendte monografi fra 1968.²² Sammenhængen med *הַחֵכְמָה* bekræfter imidlertid også, hvad der er antydnet hele vejen gennem denne artikel, at retfærdigheden, som styrer verden, og som egentlig er det, der er fastsat som det første i den af Gud for Gud skabte verden – de uforanderlige

20. KAI 26, 11-13. Passagen *ואף באבת פעלן כל מלך* her oversat med ”og alle kongerne betragtede mig som far” er særdeles omdiskuteret, men har ikke betydning for argumentationen her.

21. Der derfor har en baggrund i nærorientalske forestillinger, der er nok så markant som den af de fleste ansete græske filosofiske baggrund.

22. Hans Heinrich Schmid, *Gerechtigkeit als Weltordnung: Hintergrund und Geschichte des alttestamentlichen Gerechtigkeitsbegriffes* (Beiträge zur historischen Theologie, 40; Tübingen: J.C.B. Mohr, 1968). Jeg har ikke gjort mere udførlig brug af Schmidts med rette velanskrevne værk, fordi han ikke har blik for betydningen af de akkadiske paralleller og især brugen af *kittum* i sammenhænge, der kommer hans gammeltestamentlige eksempler nær.

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 18

Præeksistens, red. Kristian Mejrup, Søren Holst og Søren Feldtfos Thomsen

ISBN 978-87-635-4145-9 (print) 978-87-635-4441-2 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2012 (ebook 2016) www.mtp.dk

ideers verden i Platons forståelsesunivers. Præksistens i Det Gamle Testamente er i almindelighed vanskelig at påvise. Med prædestination går det nemmere. Man kan bare tænke på Jeremias' tale om at være valgt til profet før han blev født (Jer 1,4-5). Men Guds verden er præksistent forstået således, at den er visdom, den visdom som ifølge Ordsprogenes Bog inspirerede Gud, da han skabte menneskers verden.

Litteraturliste

Attridge, H.A./ R. A. Oden, 1981, *Philo of Byblos: The Phoenician History, Introduction, Critical Text, Translation, Notes*, Washington: The Catholic Biblical Association of America.

Chicago Assyrian Dictionary (CAD), 1971, Chicago: Oriental Institute.

Det Gamle Testamente i ny oversættelse, 1985, København: Det Danske Bibelselskab.

Donner, H. /W. Röllig, 1964, *Kanaanäische und aramäische Inschriften* (KAI), Wiesbaden: Harrassowitz

Halvgaards C., 2008, *Kampen om den danske Bibel: Kilde eller Kanon?*, København: Museum Tusulanums Forlag.

Herbener, J-A.P., 2004, *Bibeloversættelse mellem konfession og videnskab*, København: C.A. Reitzel.

Herbener, J-A.P./ P. Provençal, 2001, *Ny Bibeloversættelse på videnskabeligt grundlag: Annoteret prøveoversættelse: Da Gud begyndte kap. 1-12: Jesajahu kap. 1-12*, København: C.A.Reitzel, Det Kongelige Bibliotek.

Hoftizser, J./ K. Jongeling, 1995, *Dictionary of the North-West Semitic Inscriptions, I-II, Handbuch der Orientalistik*, 21, Leiden: E.J. Brill.

Jacobsen, T., 1939, *The Sumerian King List, Assyriological Studies, 11*, Chicago: Oriental Institute.

Kraus, F.R., 1958, *Ein Edikt des Königs Ammi-šaduqa von Babylon*, *Studia et Documenta*, 5, Leiden: E.J. Brill.

Koehler, L./W. Baumgartner, 2001, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament, I-II, HALOT*, Leiden: E.J. Brill.

Kraus, F.R., 1984, *Königliche Verfügungen in altbabylonischer Zeit*, *Studia et Documenta*, 11, Leiden: E.J. Brill.

Liverani, M., 1971, "Συδνακ ε Μισώρ", *Studi in onore di Edoardi Volterra*, VII, Pubblicazioni della Facoltà di Guirisprudenza dell Università di Roma, Milano.

Olmo Lete, G.D., 2004, *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*, I-II, *Handbuch der Orientalistik*, 67, Leiden: E.J. Brill.

Origines, *Hexapla*. Online (set 4.10.12):

<http://archive.org/stream/origenhexapla01unknuoft#page/6/mode/1up>

Roth, M.T., 1997, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, SBL Writings from the Ancient World Series, 6, Atlanta: Scholars Press.

Schmid, H.H., 1968, *Gerechtigkeit als Weltordnung: Hintergrund und Geschichte des alttestamentlichen Gerechtigkeitsbegriffes*, *Beiträge zur historischen Theologie*, 40, Tübingen: J.C.B. Mohr..